

ПІДГОТОВКА ВОЛОНТЕРІВ ДО СОЦІАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ВУЛИЦІ

У статті автором розкрито особливості підготовки волонтерів до профілактичної роботи з дітьми вулиці як однієї із соціально-педагогічних умов ефективності її здійснення, зокрема представлено програму «Кроки» та висвітлено деякі аспекти її впровадження.

Ключові слова: волонтерська діяльність, діти вулиці, метод «рівний-рівному», вулична соціальна робота.

В статье автор раскрывает особенности подготовки волонтеров к профилактической работе с детьми улицы как одного из социально-педагогических условий эффективности ее осуществления, в частности представлена программа «Шаги» и показаны некоторые аспекты ее внедрения.

Ключевые слова: волонтерская деятельность, дети улицы, метод «равный-равному», уличная социальная работа.

In the article the author showed the features of volunteer preparation to prophylaxis work with street children as one of social and pedagogical conditions of its realization, in particular the programme «Steps» was presented and some aspects of its introduction were explained.

Key words: volunteer activity, street children, peer-education, outreach work.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку суспільних відносин характеризуються проявом та розповсюдженням негативних явищ, серед яких особливу увагу привертає дитяча бездоглядність та безпритульність. За офіційними даними, наведеними у Концепції Державної програми подолання дитячої безпритульності та бездоглядності на 2006-2010 рр. [5], у нашій державі нараховується понад 100 тис. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, кількість яких має стати тенденцією до збільшення. На профілактичному обліку служб у справах дітей в Україні перебуває майже 150 тис. дітей, які бродяжать та жебракують, проявляють схильність до правопорушень, вживають наркотичні та психотропні речовини, алкогольні напої. Такі діти часто стають жертвами сексуальних злочинів або залучаються дорослими до протиправної діяльності. Більшість із них позбавлені сімейного піклування, покинуті батьками або самі покинули сім'ю, у яких їм не забезпечено необхідних умов для життя та повноцінного розвитку.

Явище соціального сирітства, найбільшійшим проявом якого є поширення феномена «діти вулиці», стало негативним відображенням сьогодення. «Діти вулиці» – це соціально дезадаптована категорія неповнолітніх, життя та здоров'я яких піддаються постійним ризикам. При цьому доведено, що деструктивний вплив вуличного середовища призводить до втрати дітьми необхідних соціальних зв'язків, позитивно спрямованих умінь, навичок та спричиняє набуття негативного досвіду і прояви делінквентної поведінки. А відтак, проблема «діти вулиці» є серйозною загрозою для повноцінного функціонування та розвитку суспільства в цілому.

Означені аспекти спонукають до пошуків оптимального вирішення проблеми, здійснення заходів щодо соціалізації та ресоціалізації дітей групи ризику, профілактичної роботи з ними. На нашу думку, однією з умов забезпечення такої роботи є активна діяльність волонтерів, ефективність якої залежить від їхньої підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми «діти вулиці» присвячені праці Л.Завацької, Л.Кальченко, А.Капської, О.Карпенко. Вивченням особливостей волонтерської діяльності займалися І.Зверева, Г.Лактіонова, С.Харченко. У наукових працях О.Безпалько, Р.Вайноли, Н.Заверико визначено технології залучення та підготовки молоді до волонтерської діяльності. З.Бондаренко та Т.Лях у своїх дисертаційних дослідженнях розкрили специфіку студентської волонтерської діяльності. Проте актуальність проблеми, необхідність виявлення оптимальних технологій підготовки волонтерів до роботи з конкретними групами клієнтів, зокрема, з дітьми вулиці, зумовлює потребу у подальших дослідженнях в окресленому напрямі.

Метою написання статті є розкриття особливостей підготовки волонтерів до профілактичної роботи з дітьми вулиці на основі досвіду реалізації авторської програми «Кроки».

Виклад основного матеріалу. Як відомо, волонтерська діяльність спрямована на вирішення актуальних проблем, що існують у суспільстві. Окрім того, участь людей у добровільній допомозі надає їм можливість зробити особистий внесок у вирішення соціальних проблем, самореалізуватися через ініціювання проектів і програм соціально-педагогічної спрямованості [6, с.53].

Безсумнівна роль та актуальність волонтерської діяльності зумовлена різними аспектами. По-перше, це ефективний спосіб вирішувати складні проблеми окремої людини, суспільства та довкілля, які часто виникають на ґрунті недостатньої турботи про суспільне благо. По-друге, волонтерство приносить у соціальну сферу нові творчі та сміливі ідеї щодо вирішення найгостріших і найскладніших проблем. По-третє, це спосіб за допомогою якого кожен представник суспільства може брати участь у покращенні якості життя. По-четверте, це механізм, за допомогою якого люди можуть прямо адресувати свої проблеми тим, хто здатен їх вирішувати [4, с.313].

Усвідомлення значення й необхідності залучення волонтерів до соціально-педагогічної роботи з різними проблемними групами відбулося ще у 90-х роках ХХ ст. Зокрема, з 1997 р. розгортається діяльність щодо реалізації програм підготовки волонтерів. Проте нові реалії життя, суспільні проблеми зумовлюють необхідність вдосконалення наявних та створення нових технологій роботи з різними групами населення і відповідної підготовки волонтерів до такої діяльності.

Одним із актуальних напрямів соціальної роботи є профілактична робота з дітьми вулиці, що визначається нами як цілеспрямована соціально-педагогічна діяльність, що має на меті оптимізацію соціальної ситуації кожної конкретної бездоглядної та безпритульної дитини шляхом усунення чи нейтралізації детермінант її десоціалізації, сприяє зменшенню та локалізації їх девіантної поведінки. Відповідно мета профілактичної роботи у даному контексті полягає у попередженні подальшої деформації дитини вулиці і створенні оптимальних соціально-педагогічних умов для її соціалізації. Характерною особливістю профілактичної роботи є те, що вона має здійснюватися як у вуличному середовищі і сприяти залученню дітей та підлітків до соціальних інституцій, так і в закладах соціального захисту і сприяти ресоціалізації неповнолітніх, які там перебувають.

Організація та впровадження профілактичної роботи у м. Чернігів стали можливими завдяки створенню Центру соціально-профілактичної роботи для дітей вулиці (ЦСПР). Відкриття закладу відбулося у кінці 2006 р. у межах проекту міжнародної організації «Лікарі світу» (зараз «Право на здоров'я»). Нині він функціонує як відповідний відділ комунального закладу «Позашкільний навчальний заклад «Центр роботи з дітьми та молоддю за місцем проживання» Чернігівської міської ради. Специфіка даного закладу полягає у тому, що у своїй діяльності він поєднує роботу в інституційній та позаінституційній сфері і відповідно є закладом напівінституційного типу.

Як доводять науковці та практики, найчисельнішою групою волонтерів в Україні, які працюють у соціальній сфері, є учнівська та студентська молодь. Це підтверджується також нашими спостереженнями та аналізом діяльності інституцій, що опікуються бездоглядними та безпритульними дітьми. Так, у процесі дослідження було з'ясовано, що добровільна соціальна допомога ЦСПР та притулку для дітей в основному представлена діяльністю студентів у межах виконання навчального плану. Студенти-волонтери долучаються до соціально-педагогічного процесу у притулку, іноді виступають з ініціативою впровадження власних проектів. Вихованці притулків також беруть участь у пропонуваніх студентами акціях, встановлюють довірливі стосунки з ними. Однак, як відзначають спеціалісти вищих навчальних закладів, ефективна робота волонтерів у притулках ускладнюється відсутністю спеціалізованого підрозділу, що спрямовував би їхню діяльність.

Дослідження діяльності інституцій соціального захисту дітей у містах Чернігові та Ніжині показало, що наразі не вистачає спеціальних програм підготовки волонтерів, що забезпечували б систематичну та цілеспрямовану взаємодію з дітьми вулиці. Враховуючи це, для підготовки волонтерів було розроблено спеціальну програму «Кроки» (табл.1), мета якої полягала у формуванні знань, умінь і навичок взаємодії волонтерів з дітьми вулиці.

Дана програма була розрахована на учнів старших класів загальноосвітніх закладів та студентів. Реалізувалася вона у формі соціально-просвітницького тренінгу впродовж п'яти днів.

Зміст програми підготовки волонтерів «Кроки»

Час проведення	Зміст діяльності
9.00- 10.40	I день Розвиток комунікативних навичок волонтерів.
	1. Відкриття тренінгу. 2. Знайомство. Вправа «Інтерв'ю». 3. Прийняття правил роботи групи. 4. Визначення очікувань та побоювань учасників. 5. Інформаційне повідомлення «Спілкування». 6. Вправа «Техніки ведення бесіди» [7,с.68-70]. 7. Вправа «Контакт поглядів». 8. Підведення підсумків. Зворотній зв'язок.
9.00- 10.40	II день Розвиток комунікативних навичок волонтерів (продовження). Інформування волонтерів про сутність проблеми «діти вулиці».
	1. Вправа «Комплімент сусіду». 2. Рефлексія попереднього заняття. 3. Вправа «Зіпсований телефон» [1,с.117-118]. 4. Вправа «Продовжимо знайомство». 5. Інформаційне повідомлення «Сутність соціального феномена «діти вулиці». 6. Рухлива гра «Вітер дме» [2,с.309-310]. 7. Тест «Чи вмієте ви слухати?» [1,с.104-105]. 8. Вправа «Мовчуни-говоруни». 9. Вправа «Спілкування в різних позах» [1,с.105-106]. 10. Підведення підсумків заняття. Зворотній зв'язок.
9.00- 15.40.	III день Ознайомлення учасників з основними підходами до профілактичної роботи з дітьми вулиці.
	1. Емоційний термометр. Рефлексія попереднього заняття. 2. Гра-рухавка «Австралійський дощ». 3. Перегляд відеоматеріалів про дітей вулиці (фільм Ханни Полак «Дети Ленинградского»). 4. Мозковий штурм для визначення причини появи та поширення дитячої бездоглядності та безпритульності. 5. Вправа «Паротяг» [2,с.317]. <i>Перерва</i> 6. Вправа «Визначення поняття «профілактична робота з дітьми вулиці» (робота у малих групах). 7. Рухлива гра «Передай оплеск». 8. Підведення підсумків заняття. Емоційний термометр.
9.00- 17.00	IV день Формування навичок роботи з дітьми у вуличному середовищі.
	1. Вправа «Сьогодні я себе асоціюю з ...» 2. Рефлексія попереднього заняття. 3. Інформаційне повідомлення «Вулична робота як інноваційний метод соціальної роботи». 4. Мозковий штурм «Професійні, особистісні та психологічні якості волонтера, важливі для роботи у вуличному середовищі». 5. Методика складання карти «сайту». 6. Вправа «Олівці» [1,с.76]. 7. Рольова гра «Встановлення контакту з дітьми вулиці». 8. Вправа «Похвали себе». <i>Перерва</i> Заняття продовжується у вуличному середовищі. Волонтери спостерігають за роботою

аутріч-працівників, встановлюють контакт з бездоглядними та безпритульними дітьми.	
9. Підведення підсумків заняття. Зворотній зв'язок.	
9.00- 11.40	У день Формування навичок роботи волонтера з дітьми вулиці у якості наставника, відпрацювання навичок проведення профілактичних програм з бездоглядними та безпритульними дітьми.
1. Вправа «Подарунок сусіду». 2. Рефлексія попереднього заняття. 3. Інформаційне повідомлення «Зміст соціально-педагогічної роботи у притулку для дітей та ЦСПР». 4. Презентація програми для дітей вулиці «Превенція». 5. Вправа «Шлях втрат» [2,с.180-183]. 6. Вправа «Сороканіжка ловить свої ніжки». <i>Перерва</i> 7. Мозковий штурм «Хто такий наставник?». 8. Вправа «Роздоріжжя» (відтворення актуального та програмування майбутнього стану особистості у малюнках). 9. Підведення підсумків навчання. Вправа «Нісенітниця» [1,с.154]. Заключний зворотній зв'язок (анкета). 10. Вправа «Рука побажань».	

Назва «Кроки» символізує етапи підготовки волонтерів та послідовність взаємодії з дитиною. Так, *перший етап* передбачає формування та розвиток у волонтерів навичок ефективної міжособистісної взаємодії, роботи в команді. На *другому етапі* відбувається інформування волонтерів про причини появи бездоглядних і безпритульних дітей, про наслідки тривалого перебування (проживання) на вулиці. На *третьому етапі* волонтери спільно з тренером визначають особистісні риси, необхідні для роботи з даною категорією дітей та підлітків, виявляють можливі шляхи запобігання та подолання явища «діти вулиці». При цьому акцентується увага на тренуванні у волонтерів навичок роботи у вуличному середовищі (аутріч-робота) та взаємодії із залученими до інституцій дітьми у якості наставників.

Зазначимо, що головною умовою вуличної соціальної роботи є створення для молодих людей, які мають різні проблеми, можливості користуватися послугами фахівців, що професійно покликані їм допомогти [3,с.319]. Вона здійснюється завдяки цілеспрямованому пошуку контактів з бездоглядними і безпритульними дітьми, передбачає встановлення довірливих відносин з ними та сталість у наданні допомоги. Наставництво ж у профілактичній роботі з дітьми вулиці розглядається нами як волонтерський вид діяльності, спрямований та забезпечення соціально-педагогічного патронажу бездоглядних та безпритульних дітей в умовах закладів соціального захисту і передбачає безпосередній особистісний вплив волонтера на дитину.

У процесі здійснення профілактичної роботи з дітьми вулиці зверталася увага на те, що інформація, отримана від джерела, яке заслуговує на довіру, здатна проходити через усі рівні психологічного захисту та фільтри сприйняття дітей вулиці. Повідомлення, отримане підлітком від сумнівного (такого, що не викликає довіри) джерела, ігнорувалося. Тому значну роль у формуванні превентивного потенціалу відіграють волонтери, які можуть викликати довіру у бездоглядних та безпритульних дітей, і самі є позитивним прикладом для них. З огляду на це програма «Кроки» презентує та фрагментарно відтворює програму формування превентивного потенціалу бездоглядних і безпритульних дітей «Превенція», впровадженню якої також сприяли волонтери. Згадана програма спрямована на корекцію, формування, розвиток знань, умінь і навичок щодо здорового способу життя, безпечної поведінки, конструктивного спілкування, правових норм у бездоглядних і безпритульних дітей; проводиться у формі соціально-психологічного тренінгу.

Навчання за програмою «Кроки» пройшло 28 осіб (студенти Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка), які долучилися до процесу профілактичної роботи в умовах вулиці, ЦСПР та притулку для дітей. Зокрема, волонтери брали активну участь у низці профілактичних заходів за місцем проживання неповнолітніх, які належать до групи ризику: виявленні цих категорій дітей на вулиці; нейтралізації негативного впливу з боку найближчого оточення дитини шляхом організації дозвілєвої діяльності, вуличних ігортек; створенні консулат-пунктів, клубних об'єднань; навчанні підлітків навичкам організації свого вільного часу; залученні дітей вулиці до ЦСПР для отримання гуманітарної допомоги з банку одягу, отримання гарячих обідів тощо. Окрім того, волонтери виконували разові доручення, допомагали в оформленні документації на дітей. Також була здійснена спроба роботи волонтерів у якості репетиторів щодо оволодіння дітьми

вулиці шкільною програмою.

Участь підлітків, студентів у волонтерській діяльності мала особливе значення для аутич-служби у картуванні мікрорайону, оскільки волонтери шляхом організації рейдів брали участь у пошуку нових місць дислокації бездоглядних та безпритульних дітей, так званих «сайтів», «тусовок». Відзначимо, що проведена робота з підготовки волонтерів сприяла встановленню контакту з неповнолітніми.

На базі ЦСПР з активу учасників організованого навчання був створений спеціальний координуючий волонтерську діяльність орган – Волонтерський відділ, завданням якого було залучення нових волонтерів, організація їх навчання та заохочення до роботи. Особливе значення мала діяльність новоствореного підрозділу при організації літнього відпочинку бездоглядних та безпритульних біля річки Десна. Фактично завдяки принципу «рівний-рівному» вдалося досягти позитивних результатів у проведенні профілактичної роботи серед дітей вулиці.

Висновки. Активна і безпосередня робота з дітьми вулиці дозволяє сказати, що для ефективності профілактичної діяльності важливе значення має підготовка волонтерів. Організація добровільної соціальної роботи учнівської та студентської молоді з дітьми вулиці виконує головне завдання – надання соціальної допомоги та підтримки дітям, які опинилися на вулиці у соціально небезпечній ситуації, захист дітей від деструктивного впливу вуличного середовища.

Узагальнення досвіду підготовки волонтерів до профілактичної роботи з дітьми вулиці дало змогу виокремити її особливості:

Використання активних методів навчання для формування та розвитку навичок роботи у команді і взаємодії з дітьми вулиці за принципом «рівний-рівному».

Залучення до підготовки потенційних волонтерів представників вразливих груп – бездоглядних та безпритульних дітей.

Орієнтування волонтерів на послідовність діяльності з дітьми вулиці – від контактів на вулиці і залучення до закладу соціального захисту до наставництва.

Забезпечення супроводу процесу підготовки та діяльності волонтерів, зокрема завдяки створенню відповідного відділу з числа активних добровільних помічників.

Зазначимо, що підготовка волонтерів забезпечувалася тренінговою програмою, що не могла цілком охопити проблеми дитячої бездоглядності та безпритульності. Більш суттєвий зміст підготовки студенти-волонтери могли б отримати у процесі вивчення відповідного спецкурсу у вищому навчальному закладі. У розробці та реалізації такого навчального курсу ми вбачаємо перспективи подальших досліджень в означеному напрямі. До того ж програма «Кроки» була зорієнтована на підготовку студентської та учнівської молоді до роботи з дітьми вулиці для забезпечення принципу «рівний-рівному». Залучення та організація роботи волонтерів із числа більш старших осіб, фахівців різних галузей потребує окремого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грецов А.Г. Тренинг общения для подростков / Грецов А.Г. – СПб.: Питер, 2009. – 160 с.
2. Емельянова Е.В. Психологические проблемы современного подростка и их решение в тренинге / Емельянова Е.В. – СПб.: Речь, 2008. – 336 с.
3. Капська А.Й. Соціальна робота: [навч. посіб.] / Капська А.Й. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2011. – 400 с.
4. Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям: метод. посіб. / [авт.: Безпалько О.В.; Гурковська Л.П., Журавель Т.В. та ін.]; за ред. І.Д.Звереві, Ж.В.Петрочко. – К.: Видавничий дім «КАЛИТА», 2010. – 376с.
5. Концепція Державної програми подолання дитячої безпритульності та бездоглядності на 2006-2010 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
6. <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=503-2005-%F0%20target=>
7. Лях Т.Л. Методика організації волонтерських груп: [навч. посіб.] / Лях Т.Л. – К.: Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2010. – 160 с.
8. Петрова А.Б. Психологическая коррекция и профилактика агрессивных форм поведения несовершеннолетних с девиантным поведением: практическое руководство / Петрова А.Б. – М.: Флинта: МПСИ, 2008. – 152 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Рень Лариса Василівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка.